

HISTORY OF JOURNALISM / PUBLICISM

<https://doi.org/10.17721/2522-1272.2019.74.10>

UDC 007:77.000.93-Shevchenko

The History of Taras Shevchenko's Photographs: Unity of Words and Pictures (to the 180th Anniversary of Photo Art)

Serhii Horevalov

*Doctor of Philological Sciences, Professor
Department of Cinema and Television Arts, Kyiv National University of Culture and Arts
20 Chygorina St., Kyiv, 01042, Ukraine*

Corresponding author's e-mail address: gorevalov@ukr.net

ABSTRACT

The article describes the value of photo art in the fate of T. H. Shevchenko – a cult figure of Ukraine. T. H. Shevchenko's self-portraits are the works of art and simultaneously the artistic documents of the poet.

The copies of T. H. Shevchenko's self-portraits presented to his friends became so-called "Shevchenko Photo Fest" in 1858. The photos of T. H. Shevchenko made an impression on the outstanding creative people of the country and abroad, in particular the outstanding women of that time (M. Vovchok and others). Each of his photographs contains not only historical information about the life of Kobzar, but also plays a greater role in development of photo art in Ukraine. Moreover, it deals with outstanding people of photo art and their photo works. Also it is particularly interesting to note the history of preservation of T. H. Shevchenko's photographs in Ukraine and other countries.

KEYWORDS: photograph; art; painter; photo studio; reproduction.

Історія світлин Т. Г. Шевченка: єдність слова і зображення (до 180-річчя фотомистецтва)

Горевалов Сергій Іванович, кафедра кіно телемистецтва Київського університету культури і мистецтва д. філол. наук, професор

Резюме

У статті описане значення фотомистецтва в долі культової постаті України Т. Г. Шевченка. Автопортрети Т. Г. Шевченка – твори мистецтва, але водночас і художні документи поета. Подаровані ним своїм друзям копії автопортретів у 1858 р. стали так званою «фотографічною шевченкіаною».

Світлин Т. Г. Шевченка справляли враження на видатних творчих людей, зокрема на видатних жінок того часу (М. Вовчок та ін.).

Світлин не лише містять історичну інформацію про життя Кобзаря, а й зіграли велику роль у розвитку фотомистецтва України.

Окремо в матеріалі йдеться про видатних людей фотомистецтва, про їх творчість, світлин. Цікавою є історія зберігання світлин Т. Г. Шевченка в Україні та в інших країнах.

Ключові слова: фотографія; мистецтво; митець; фотоательє; репродукція.

Горевалов С.И. История фотографий Т. Г. Шевченко: единство слова и изображения (к 180-летию фотоискусства)

В статье описывается значение фотоискусства в судьбе культовой фигуры Украины Т. Г. Шевченко. Автопортреты Т. Г. Шевченко – произведения искусства, но одновременно и художественные документы поэта.

Подаренные им своим друзьям в 1858 г. копии автопортретов стали так называемой «фотографической Шевченкианой».

Фотографии Т. Г. Шевченко производили впечатление на выдающихся творческих людей, в частности на выдающихся женщин того времени (М. Вовчок и др.).

Фотографии не только содержат историческую информацию о жизни Кобзаря, но и сыграли большую роль в развитии фотоискусства Украины.

Отдельно в статье рассказано о выдающихся людях фотоискусства и их творчестве, фотографиях. Интересна история хранения фотографий Т. Г. Шевченко в Украине и в других странах.

Ключевые слова: фотография; искусство; художник; фотоателье; репродукция.

1. Вступ

Нині термін *світлина* не дуже звичний для широкого загалу, але він потрохи починає повертатись до активного вжитку поряд із словом *фотографія* [1].

Термін “*світлина*” тісніше пов’язаний із процесом фотографування, адже відображає його суть – тому що ми маємо справу зі світлом [2].

Тарас Григорович Шевченко для України є культовою постаттю. Він – визначна особистість, приклад великого таланту, великого терпіння до страждань, що випали на його долю, та великого патріотизму, це гордість українського народу.

Цікаво дослідити постать Т. Шевченка через призму провідної нашої теми – фотографії.

Т. Шевченко народився і жив тоді, коли фотографія була на початковому етапі розвитку. Багато людей, зокрема, й митців, вважали, що фото не може бути мистецтвом. Так думав і Т. Г. Шевченко: «Фотографія, хоч як не приваблює, все ж не містить у собі високого красивого мистецтва» [3].

Це пояснювалось тим, що для нього, як для творця, неприйнятним було «дагеротипне наслідування природи, бо тоді не було б мистецтва, не було б творчості, не було б справжніх митців» [4].

Фотографія досить активно почала входити в ужиток у часи десятирічного Шевченкового заслання. Поет знав про її поширення з тогочасних столичних газет і журналів, котрі потрапляли і до забутого всіма Новопетровського укріплення [5]. А з Оренбурга таємно надходили сюди й самі світлини: портрети Шевченкових друзів і знімки з його власних малюнків, які митець конспіративно пересилав туди для подальшого збуту. На останньому році свого заслання поет через друзів сприяв коменданту Новопетровського укріплення в купівлі фотокамери. Однак скористатися її можливостями митцю не вдалося – камера прийшла до укріплення після його звільнення. Є думка, що першою фотографією із зображенням Т. Шевченка, яку він тримав у руках, був знімок його автопортрета 1858 р. (рис. 1)

Рисунок 1. Фото автопортрета Т. Шевченка. Фотограф невідомий 1858 р.

Поетові подобалось дарувати друзям автопортрети, тому він попросив Михайла Лазаревського зробити в Петербурзі з пересланого автопортрета ще чотири копії. Копії відбитків «нерукотворного образу» (слова Т. Шевченка) поет одержав з Петербурга 19 лютого 1858 р., про що зробив запис у щоденнику. Згодом петербурзький приятель Т. Шевченка замовив фотографу ще 50 світлин з автопортрета. Свій учинок приятель пояснив поету так: «багато є охочих, бажаючих, і таких, що молять у мене твого автопортрета, тому вирішив замовити їх 50 штук, щоб продавати з баришем. Через тиждень вони будуть готові, і скільки одержу за них бариша – скажу, а гроші докладу до тих твоїх, що є у мене. Ти, друже, ласкавий будь, не сердься на мене за це добре діло не для тебе, а для інших: гроші грошима, але головне, не варто відмовляти такій теплій, щирій просьбі про твій портрет усім, хто душевно любить тебе» [6].

Т. Г. Шевченко залишив для своїх нащадків велику літературну спадщину. Краще було б навіть сказати, що залишив мистецьку спадщину. Його особистість була настільки багатогранною, що байдужих до його долі не було ані в ті роки, ані в наші.

З появою фотографічної справи для людей відкрилась можливість зберігання спогадів на тривалий час, збереження для наступних поколінь важливої візуальної інформації. Жодна картина, жодне слово не зможуть зрівнятись з фотографією в точності деталей. Саме завдяки світлинам ми сьогодні маємо можливість реального споглядання Т.Г. Шевченка.

2. Методи дослідження

В дослідженні використано метод роботи з архівними документами наукової бібліотеки імені М. Максимовича, Львівської національної наукової бібліотеки імені В.Стефаника.

3. Результати й обговорення

Друзі Т.Шевченка були першими шевченкознавцями, завдяки яким сьогодні ми маємо можливість досліджувати життєвий шлях цієї видатної людини. Література та живопис становлять сфери, якими займаються дослідники. Для нас тематично важливою була фотографічна. Т. Шевченко жив у час, коли розвиток фотографії тільки набирив обертів, тому ми маємо невелику їх кількість. Оскільки в поета було нелегке життя (заслання, заборона повертатись в Україну), то примірники фотографій, які митець робив для своїх друзів, зберігаються в різноманітних архівах. А такий стан справ вимагає коштів, часу та кваліфікованих дослідників, які можуть займатися віднайденням цих раритетних світлин.

Кожен із Шевченкових автопортретів – витвір мистецтва, але водночас і художній документ біографії митця. Т. Шевченко дарував ці портрети багатьом: директорці Нижньогородського інституту шляхетних дівчат Марії Дороховій, нижньогородському приятелю Костянтину Шрейдерсу, керівнику удільної контори м. Симбірська, письменнику Сергію Аксакову. На одній зі світлин є дарчий надпис: «Федору Матвійовичу Лазаревському на память 18 січня 1859 года. Т. Шевченко».

Кожна з названих світлин ховає в собі багато загадок і цікавинок, але найбільша з них – це прізвище фотографа, у якого Михайло Лазаревський замовив фотокопії автопортрета.

Є підстави припускати, що автором світлин був приятель Т. Шевченка К. Нагорєцький. Це прізвище згадується в листі до Т. Шевченка, написаного в серпні 1859 р. комендантом Новопетровського укріплення Іраклієм Усковим.

З довідкової літератури дізнаємося, що Костянтин Нагорєцький свого часу був учнем Петербурзької Академії мистецтв і 23 листопада 1857 р. Рада Академії за представлені

«етюди, малюнки і портрети, роблені в класах» присвоїла йому звання вільного художника історичного і портретного малярства.

К. Нагорецький фотографував актора Михайла Щепкіна, віце-президента Академії мистецтв графа Ф. Толстого, С. Барановського.

Усі описані перед цим світлини Т. Шевченка були зроблені з його автопортретів, тобто зображення просто перефотографували. Проте розуміємо, що найбільш цінними є фотографії, на яких Т. Шевченко сфотографований безпосередньо з натури. Є й такі екземпляри [7].

На третій день після повернення із заслання до Петербурга, 29 березня 1858 р., поет зробив запис у своєму щоденнику: «О 10 годині ранку заявився я, мов сирота казанський, до управителя канцелярії обер-поліцмейстера, до земляка мого І. М. Мокрицького. Він зустрів мене напівофіційно, напівфамільярно... На завершення він порадив мені поголити бороду, аби не справити поганого враження на його патрона графа Шувалова, до якого я повинен явитися як до головного мого наглядача». Візит Т. Шевченка до Шувалова відбувся 6 квітня. Схоже на те, що поет скористався з поради земляка й поголив-таки бороду, а перед тим сфотографувався. Із щоденникового запису поета дізнаємося про те, що сталося це 30 березня: «Замовив фотографічний портрет у шапці й кожусі для М.О.Дорохової» [8].

Правда, ця світлина приятельці Т. Шевченка не сподобалась, бо він на ній, за словами М. Дорохової, здавався надто сухим. Є припущення, що першим фотографом Т. Шевченка був уже згадуваний К. Нагорецький. Але є пізніші фото Т. Шевченка, зроблені ще одним відомим тогочасним фотографом А. Деньєром. Його світлини легко впізнаються за творчою манерою виконання, технологічними особливостями (рис. 2).

Рисунок 2. Т.Шевченко. Фотограф Г.Деньер

Фотографії, пов'язані із Т. Шевченком, стали для багатьох дослідників справою всього життя, адже в них стільки нерозгаданих таємниць. Це стосується точних дат, місць фотографування, а також самих фотографів. Наприклад, є одна фотографія, на якій зображуваного Т. Шевченка часто називають академіком. Досі вважали, що портрет виконано наприкінці 1860 р. чи навіть на початку 1861-го. Тривалий час дослідники висловлювали думку, що виконавцем світлини був петербурзький фотограф Александровський. Підстави для такої здогадки давав лист від 5 лютого 1861 р., адресований Тарасу Григоровичу літератором Василем Толбіним. У ньому, зокрема читаємо: «Наймиліший мій пане й господине Тарасе Григоровичу! Високоповажний! Уповаю, що Ваше дорогоцінне здоров'я поправилось, прошу Вас прибути у фотографію Александровського (навпроти Казанського собору) для долучення Вашого портрета до галереї російських літераторів. Уже зняті: Щербина, Розенгейм, Курчкін, Бруні, Айвазовський, Толбін. Зверніться коротко: на запрошення Толбіна в галерею російських літераторів Тарас Григорович Шевченко, і ділу край, а ви ще одержите 12 карток» [9]. Досі шевченкознавцям було відомо тільки прізвище згадуваного Толбіним фотографа.

Проте є й інша інформація. Александровський Іван Федорович (1817–1894) – митець і фотограф. 1837 р. Петербурзька Академія мистецтв присвоїла йому звання некласного митця пейзажного малярства. Мав фотоательє на Невському проспекті в будинку номер 22, утримував відділення свого закладу в Москві (на Трубній площі та вул. Тверській). В одній колекції зберігається старий портрет візитного формату, знятий Александровським не з натури, а з гравюри. Ще одна візитівка роботи цього майстра є в Національній бібліотеці Росії в Санкт-Петербурзі. Це також знімок з графічного оригіналу, але з іншого,

ніж на тій візитівці, тож Александровський жодним чином до неї не причетний. Її автор – Олександр Ілліч Шпаковський [10].

Ледь помітний тиснений штамп фотографа був віднайдений дослідником на примірнику світлина, що зберігається в Державному музеї Тараса Шевченка, а колись була в колекції відомого збирача Шевченкіани, чернігівця Василя Тарнавського, якого поет сам добре знав. Віднайти дані про О. Шпаковського було складно, адже про нього не знали навіть шевченкознавці. Цікаві дані про О. Шпаковського зберіг журнал «Фотограф» (1864). У першому номері цього видання у розділі «Фотографічний огляд» повідомлялося, що «чудовий знавець фотографічної справи» п. Шпаковський почав читати безкоштовні публічні лекції з фотографії в Російському ентомологічному товаристві, членом якого він був, і його супроводжував великий успіх [11].

З цього самого журналу отримуємо й відомості про те, що при ентомологічному товаристві з ініціативи П. Захар'їна було організоване фотографічне відділення, головою якого обрали О. Шпаковського. П. О. Захар'їн теж був фотографом. Його стара світлина із зображенням невідомого, віднята в Національній бібліотеці Росії, допомогла «вийти» на адресу ательє О. Шпаковського. Петро Захар'їн був і професійним маляром. Окрім досліджуваного портрета із тисненням штампом О. Шпаковського, відомо ще кілька відбитків з цього негатива без будь-яких вказівок на їхнє авторство. Отож, варто було б перевірити, чи разом з фотоательє до П. Захар'їна не перейшли негативи О. Шпаковського і чи не робив він із одного з них репродукції Шевченкового портрета? [12].

Ще одна особа, роботи якої згадувалися, – Андрій Деньєр. Відомо, що А. Деньєр і Т. Шевченко були добре знайомі ще з часів навчання в Петербурзькій Академії мистецтв, і це засвідчено документально. Деньєрове прізвище зустрічається поряд із Шевченковим і в останні роки поетового життя. Тоді мистецтво фотографії тільки-но народжувалось і його цінували нарівні з оригінальними творами образотворчого мистецтва. 1860 року на виставці в Академії мистецтв в одній залі експонували п'ять офортів та олійний автопортрет Т. Шевченка і шістнадцять фотографічних портретів А. Деньєра. Праця обох була високо оцінена як академічними спеціалістами, так і художніми оглядачами. За виставлені офорти Рада Академії мистецтв присвоїла Шевченкові звання академіка. Цього ж 1860 р. А. Деньєр був удостоєний звання фотографа Їх Імператорських Величностей [9].

Він не виставляв свої фото Т. Шевченка, бо не хотів викликати гніву імператора. Але сьогодні ми знаємо, що А. Деньєр фотографував поета.

Світлина Андрія Деньєра, від якої походять нині портрет Кобзаря, праці Адольфа Мюльєрона, Петра Бореля, Івана Крамського, Миколи Мурашка, Хачатура Усикова, Василя Мате, Якова Андрєєва, Фотія Красицького та багатьох інших, є досить великою за своїми розмірами. Її овальний варіант з підписом (треба гадати, авторським) «А. Деньєр» має розмір 24x19 см. Те, що первинні авторські світлини були закомпоновані в овал, засвідчує і репродукція фрагмента ювілейної (1914 р.) Шевченківської виставки в Нижньому Новгороді, на якій, поміж інших експонатів, був і досліджуваний портрет, що знаходився тоді в колекції Лазаревських. Є також відомості й про прямокутні відбитки з того самого деньєрівського негатива з більш як до поясным зображенням портретованого, на якому виразно видно обидві його руки. Один із таких відбитків зберігається в музеї Інституту російської літератури в Санкт-Петербурзі.

Цей портрет куплено 1928 р. в складі колекції Стравинського у букініста Наумова. В колекції Державного музею Т. Г. Шевченка є ще один подібний відбиток. Його в Петербурзі 1896 р. замовив із негатива-оригіналу Фотій Красицький.

У житті Т. Г. Шевченка була ще одна людина, яку він надзвичайно цінував – Марко Вовчок (Марія Маркович). Ще дорогою із заслання, у Нижньому Новгороді, Шевченко прочитав «Народні оповідання» Марка Вовчка і був зачарований їхньою красою і силою. Після прочитаного Тарас Григорович, перебуваючи в Петербурзі, познайомився особисто з

Марком Вовчком. Пізніше письменниця поїхала за кордон і в листах писала: «прошу бережіть себе. Чи таких як Ви, в мене поле засіяно?». А ще просила: «Коли встигнете, то пришліть свій портрет, отой, що у світі». Досі невідомо було, про який портрет ідеться в листі Марії Маркович і чи встиг Т. Шевченко його надіслати [13].

Фото, про яке згадує Марко Вовчок, віднайдене у фондах музею Інституту російської літератури. Світлина, на якій поет зображений у шапці й кожусі на увесь зріст, проливає світло на це питання, оскільки в музейній документації зазначено, що вона зберігалась в архіві Марко Вовчок. Це єдиний із цього типу портретів, що наклеєний на тверде рожеве паспарту з написом «Cabinet Portrait». Оскільки на ньому немає дарчого напису Т. Шевченка і він зроблений на іншому, ніж подібні йому, папері, то можна припустити, що перед нами – оформлена для зберігання в альбомі фотографічна копія з первісного оригіналу. Неясно, чи відразу того ж 1859 р. поет передав Марко Вовчок свій портрет, але достеменно відомо, що після виходу в світ «Кобзаря» 1860 р. він переслав його за кордон, підписавши: «Мойй єдиний доні Марусі Маркович і рідний і хрещений батько Тарас Шевченко». Нині цей примірник «Кобзаря» зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Можливо, разом з «Кобзарем» була надіслана і згадувана світлина [14].

У тому ж відділі рукописів зберігається ще один примірник «Кобзаря», і також із дуже зворушливим дарчим підписом: «Мойй любій єдиній кумасі Надєжді Васильєвні Тарновській, кум Т. Шевченко». У цьому «Кобзарі» знаходилась досі не зареєстрована ще одна із світлин поета. Цей портрет наклеєний на окремий чистий аркуш, що розміщений після титульного. Він має заокруглені кути, обведений золотою облямівкою, гарно зберігся. Його розмір 12,2x8,4 см. Поза сумнівом, це первісний прижиттєвий відбиток портрета Тараса Шевченка.

До цього часу ми говорили про фотографії, на яких Т. Шевченко був зображений сам. Але для дослідників ще цікавішими є світлини, де поет зафіксований у колі друзів (рис. 3).

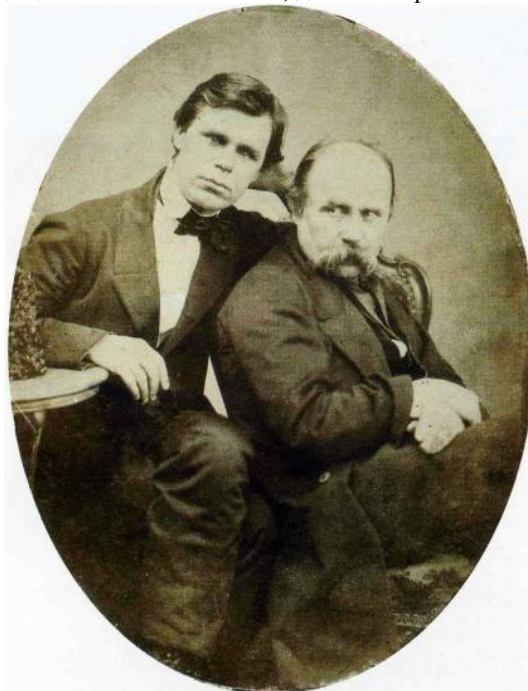

Рисунок 3. Т. Шевченко. Фотограф Микола Досс 1860 р.

Збереглася світлина, де Т. Шевченко сфотографований зі своїми приятелями. Є відомості, що цю групу знімав А. Деньер (рис. 4). Найпереконливішим аргументом Деньерового авторства є бутафорна балюстрада з характерними балюстрадами, якої немає на світлинах М. Досса, О. Шпаковського, К. Бергамаско, С. Левицького, жодного іншого фотографа, зате є на понад десяти світлинах А. Деньера.

Рисунок 4. Т. Шевченко з друзями. Фотограф Г. Деньер. 1859 рік.

Оригінальна світлина із зображенням Т. Шевченка в колі його приятелів нині є раритетом. Цікава історія зберігання цієї світлини. Перші друковані відомості про неї маємо завдяки Опанасу Сластьону – одному з перших збирачів Шевченкових світлин. 1899 року в часописі «Київська старовина» він писав: «З речей, які особисто поетові не належали, але мають до нього безпосереднє відношення, і котрим місце в музеї його імені, є у мене ще цікавий і єдиний у цьому роді фотографічний портрет Шевченка, котрий знявся разом із Честахівським, від якого я й одержав цю групу: інша група, де Шевченко знявся в числі п'яти своїх знайомих, поміж яких знаходиться Честахівський, була у мене деякий час, а потім її відправили до Лейпцига, до Блокгауза для виготовлення на сталі портрета Тараса Григоровича; але Блокгауз з прегарної фотографії вигравіював Бог зна що, і в такому вигляді цей портрет додається до всіх „Кобзарів”. Оригінал групи, здається, в Шевченківській колекції В.В.Тарновського, а фотографічну копію я тоді зняв для себе і для двох-трьох знайомих».

У музеї Тараса Шевченка в Києві зберігається стара-престара на вигляд, дуже вицвіла, поцяткована плямами часу невеличка фотографія. Від часу її появи минуло вже майже півтора століття. І хоча, як кажуть музейники, стан її збереження поганий, але то наслідок хімічних процесів і невідворотного фізичного старіння, бо зберегали і зберігають її любовно. Сама овальна світлина наклеєна на тверду білу основу, яка, у свою чергу, оправлена в паспарту із акуратною облямівкою.

Фотографія, про яку йдеться, є одним із двох київських фотопортретів поета. Варто наголосити, що один із двох, бо у виданнях, присвячених Шевченкові, існує думка про три, навіть чотири портрети київського періоду.

Автором обох світлин є приятель Т. Шевченка, художник і один із перших київських фотографів Іван Васильович Гудовський.

На жаль, про нього й досі немає ґрунтовного дослідження – ні як про художника, ні як про фотографа, ні як про Шевченкового приятеля. Невідома навіть дата його народження. Зі спогадів Шевченкових сучасників, з листів І. Гудовського до поета та тогочасних документів виходить, що вони навчалися разом у Петербурзькій Академії мистецтв і деякий час навіть разом квартирували. Після того, як Т. Шевченко закінчив навчання в Академії і повернувся в Україну, майбутній фотограф у Петербурзі допомагав готувати до видання і розповсюджувати альбом Шевченкових офортів «Мальовнича Україна» [14].

Після закінчення Академії (1849 р.) І. Гудовський оселився в Києві і відкрив одне з перших у місті фотоательє. Цікаво, що київський фотограф уже тоді знімав побутові сцени. До кінця життя зберігав Т. Шевченко подарований йому І. Гудовським знімок «Єврей, що грає на цимбалах». Приятель дуже шанував талант Т. Шевченка-художника, копіював його твори.

Повернімося до однієї з двох світлин, на якій Т. Шевченко зображений з палицею та капелюхом у руках в інтер'єрі з фікусом і плющем. Схоже, що світлина з колекції Державного музею Тараса Шевченка є неповторною не тільки в тому сенсі, що її з первісного негатива робив сам І. Гудовський, але й тим, що її торкалася Шевченкова рука. Фотографія була досліджена за допомогою лупи, і це дало змогу виявити праворуч, трохи нижче від стільця, на якому сидить портретований, дворянський надпис: «1859.Т.Ш.». Таку монограму художник вигадав ще під час десятилітнього заслання, коли йому було заборонено писати та малювати і він мав конспірувати своє прізвище. Уперше цю монограму митець позначив 1854 р. на портреті А.О. Ускової з донькою Наталкою. Є вона також і на автопортреті 1858 р., створеному в Нижньому Новгороді, коли Т. Шевченко повертався із заслання. Десь наприкінці 1860 р. художник замовив собі кришталеву печатку з цією монограмою і поставив її на одному з останніх своїх офортних автопортретів.

4. Висновки

Т. Г. Шевченко залишив для своїх нащадків літературну спадщину. Краще б було навіть сказати, що залишив мистецьку спадщину. Його особистість була настільки багатогранною, що байдужих до його долі не було, ані в ті роки, ані в наші. Друзі Шевченка були першими шевченкознавцями, завдяки яким сьогодні ми маємо можливість досліджувати життєвий шлях цієї видатної людини для українського народу. Література та живопис становлять одну із секцій, якою займаються дослідники, а в нашому випадку тематично важливою була фотографічна секція. Розуміючи, що Шевченко жив в роки, коли фотографія тільки набирала обертів в своєму розвитку, ми маємо не дуже велику їх кількість. Оскільки в поета було не легке життя (заслання, заборона повертатись в Україну), то примірники фотографій, які митець робив для своїх друзів, перебувають у різних архівах. А такий стан справ вимагає коштів, часу та кваліфікованих дослідників, які можуть займатись віднайденням цих раритетних світлин.

З появою фотографічної справи для людей відкрилась можливість довготривалого збереження спогадів. Зокрема відкрилась можливість збереження для наступних поколінь важливої візуальної інформації. Жодна картина, жодне слово не зможуть зрівнятися з фотографією в точності деталей. Саме завдяки світлинам ми сьогодні маємо можливість реального споглядання Тараса Григоровича Шевченка.

References

1. Svitlo i Tin [Light and Shadow] (1990), no.1, Lviv, p.1. Світло і тінь. Львів, 1990. №1. С.1
2. Trachun, O. (2014), *History of Ukrainian Photography of the XIX-XXI Centuries*, Baltia-Druk, Kyiv, 252 p.
3. Bruk, Ja. V. (Ed.) (1988), *Ivan Nikolaevich Kramskoj 1837-1887 : Exhibition of Works To the 150th Anniversary of Birth*, Soviet Russia, Moscow, 61 p.
4. Aleshin, K. (1969), "From daguerreotype to a reportage photo", *Sovetskoe Foto [Soviet Photo]*, p. 31.
5. Gorevalov, S.I. & Zykun, N.I. (2015), *Unity of Words and Pictures. Photo Journalism in the System of Mass Communication*, Kyiv, 287 p.
6. The Letters to T. Shevchenko (1962), Vyd-vo Akad. nauk URSR, Kyiv, 332 p.
7. Trachun, O. (2010), *Photography in Ukraine 1939-2010*, Saha, Kharkiv, 212 p.
8. Shevchenko Taras. A Complete Collection of Works (1964), in 6 vols., Kyiv, vol.5, 356 p.
9. Gorevalov, S.I. & Zykun, N.I. (2010), *Photo Journalism in the System of Mass Communication: Unity of Words and Pictures: a Textbook*, Kyiv International University, Kyiv, 296 p.
10. Shevchenko Taras. A Complete Collection of Works (1961), in 10 vols., vyd. AN URSR, vol.7, Kyiv, p. 12.
11. Uchebno - Tehnicheskij Zhurnal "Fotograf" [Educational and Technical Journal "Photographer"] (1864), S.-Pb., no. 1.
12. Aleksandr Il'ich Shpakovskij MLT (1949), 112 p.
13. Marko Vovchok's Letters (1984), Moscow, vol. 1, pp.42-43.
14. Yatsyuk, V.M. (1989), *The Secret of Shevchenko's Photo Fest*, KVIC, Kyiv, 87 p.
15. Slaktion, O.Yu. (1989), "To Shevchenko's collection", *Kievskaja Starina [Kiev Olden Time]*, no. 9, p.100.

Submitted on 24.04.2019

Список літератури

1. Світло і тінь. Львів, 1990. №1. С.1
2. Трачун О. История украинской фотографии XIX-XXI вв. Київ : Балтия-Друк, 2014. 252 с.
3. Иван Николаевич Крамской 1837-1887 / Выставка приуроченный к 150-летию со дня рождения / под. ред. Я. В. Брука. Москва: Советская Россия, 1988. 61 с.
4. Алешин К. От даггеротипа – к репортажному снимку // Советское фото. 1969. С.31.
5. Горевалов С.І., Зикун Н.І. Єдність слова і зображення. Фотожурналістика в системі засобів масової комунікації. Київ, 2015. 287 с.
6. Листи до Т.Шевченка. Київ : Вид-во Акад. наук УРСР, 1962. 332 с.
7. Трачун О. Фотографія в Україні 1939-2010. Харків: Сага, 2010. 212 с.
8. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: У 6 т. Київ, 1964. Т.5. 356 с.
9. Горевалов С. І., Зикун Н. І. Фотожурналістика в системі засобів масової комунікації: єдність слова і зображення: навч. посібник. Київ : Київський міжнародний університет, 2010. 296 с.
10. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у 10 т. Київ : вид. АН УРСР, 1961. Т.7. кн.2. С.12.
11. Учебно - технический журнал «Фотограф». С.- Пб., 1864. №1.
12. Александр Ильич Шпаковский Мтл 1949. 112 с.
13. Письма Марко Вовчок. Москва, 1984. Т. 1. С.42–43.
14. Яцюк В.М. Таїна Шевченкових світлин. Київ : КВІЦ, 1989. 87 с.
15. Сластіон О.Ю. К Шевченковской коллекции // Киевская старина. 1989. №9. С.100.

Надійшла до редколегії 24.04.2019